

ENKELE OPMERKINGS OOR DIE *PRIVILEGIA MILITUM* VOOR, TYDENS EN NA AFLOOP VAN DIE ANGLO-BOEREOORLOG

JJ Henning en JH de Bruin*

Summary

Privilegia militum (privileges available to soldiers) emanate from a tradition which can be traced throughout the centuries. In most modern legal systems this favouring assumes the form of a general payment and/or procedural respite. In other words, a moratorium. In this contribution the Roman-Dutch law is identified as the focal point where these privileges for the first time coagulated, in a legal technical sense, into general moratorium. The residue of these and also that of particular moratoria, which may be found in the legal systems of the Republic of the Orange Free State and the South African Republic, prior to, during and at the end of the Anglo-Boer War is discussed in this paper.

1. INLEIDING

Die verlening van *privilegia militum* (privileges aan krygers) spruit voort uit 'n regstradisie wat naspourbaar is deur die millenia. Voorbeelde daarvan word aange-tref in van die vroegste Oud-Babiloniese regstekste tot moderne wetgewing ten gunste van krygslui.¹ So dikwels as wat 'n hoë premie op die handhawing van militêre paraatheid geplaas is, is van regsweë getrag om te verseker dat soldate hul volle aandag aan die verrigting van militêre diens wy.² Volgens gemeenregtelike skrywers is uiteenlopende privileges aan soldate verleen "[o]m dat sy met hare bloedige wapenen de gemeene saecke beschermen"³ en ook omdat inbreukmaking

* Fakulteit Regsgelcerdheid, UV.

1 Sien in die algemeen JJ Henning, *Die ontwikkeling en toepassing van die privileges verleen deur die Moratoriumwet, 1963*. 'n Regshistoriese en regsvergelykende ondersoek (LLD-proefskrif, UOVS, Bloemfontein, 1990).

2 Vgl. C 4 65 31: [A]rmiis autem, non privatis negotiis occupentur, ut numeris et signis suis iugiter inhaerentes rem publicam, a qua aluntur, ab omni bellorum defendant. So ook C 12 35 (36) 15: *Milites . . . solis debent publicis utilitatibus occupari . . . propriae munitis insudare militiae*; D 49 16 13; N 8 7 pr.

3 P Bort, *Tractaet handelende van arresten* (Leiden, 1731), 4 27.

op militêre opleiding of die afwesigheid van soldate op aktiewe diens van hul eenhede as uiters onwenslik geag was.⁴

In die meeste moderne regstelsels neem hierdie bevoorregting tans hoofsaaklik die vorm aan van die verlening van 'n algemene betalings- en/of prosesrespyt, oftewel 'n *moratorium*. Regtens kan 'n *moratorium* omskryf word as 'n regs-welddaad in die vorm van 'n uitstel van verpligtinge van owerheidsweë verleen aan diegene wat vanweë omstandighede buite hul beheer nie in staat is om daardie verpligtinge reëlmatig na te kom nie.⁵ Op die keper beskou, vind deur hierdie regs-welddaad 'n ingreep plaas op die regsverhouding tussen kontraks- en prosespartye, en dit vanweë dwingende oorwegings van billikheid en militêre doelmatigheid.⁶ Skilton⁷ stel hierdie oorwegings soos volg: "Upon induction into the armed forces, the soldier leaves behind him a civilian life of property relationships, most of which he has not had time to solve. These property relationships had been of deep concern to him; they involved the security that he was trying to build up for himself and his family, the financial obligations he owed his creditors, and his good reputation in the community. To preserve them intact, continuing payments were required: rent, interest, principal, taxes, premiums. When he is inducted, in all probability his income is reduced drastically; he can no longer preserve by his individual effort these property

⁴ H De Groot, *Inleidinge tot de Hollandsche rechtsgeleertheit* (Delft, 1664), 3 3 20; J Voet, *Commentarius ad pandectas* (Hagae Comitatus, 1704), 2 4 39; DG van der Keessel, *Praelectiones iuris hodierni ad Hugonis Grotii Introductionem ad iurisprudentiam Hollandicam* (1961-1967), 3 3 20.

⁵ SP Lipman, *Essai historique sur les surseances* (Amsterdam, 1827), 14; DH Delprat, *De Nederlandsche en Belgische wetgeving betrekkelijk de surseance van betaling onderling vergeleken* (Leiden, 1854), 2-4; H Hanna, *The war and the suspension of natural remedies* (Dublin, 1914), 7-8; M Pierre, *Le moratorium des effets de commerce sa nature juridique et son application internationale* (Parys, 1918), 12-3; Koersner en Rabenius, *Om moratorium nagra bidrag till kannedom om dess begrepp och anvandning* (Stockholm, 1923), 24; P Kostoff, *Le moratoire de guerre* (Parys, 1930), 17-20; WF Trotter, *The law of contract during and after war* 4 uitg (Londen, 1940), 177; R Deumer, *Der private Kriegskredit und seine Organisation* (Berlyn, 1940), 86; JA Vreeswijk, *De surseance van betaling en het akkoord* (Deventer, 1973), 4-5; S Kerr, "The effect of a moratorium", *Canadian Law Times*, 1914, 793; A Mayer, "Zur Geschichte und Theorie des Moratoriums", *Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung und Volkswirtschaft im Deutschen Reiche*, 1915, 181; SB Kitchin en RPB Davis, "The moratorium", *South African Law Journal*, 1914, 413; EG Lorenzen, "Moratory legislation relating to bills and notes and the conflict of laws", *Harvard Law Review*, 1919, 324; Feller 1933, *Harvard Law Review*, 1062; JJ Henning, "Vennootskap en moratorium. Die regsposisie van die vennoot op militêre diens en sy vennote", *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg* 1, 1978; F Rawle, *Bouvier's law dictionary and concise encyclopedia* 1914, 2247; WS Anderson (red.), *Ballentine's law dictionary*, 1969, 815; J Bourke, *Jowitt's dictionary of English law* 2 uitg, 1977, 1201; HC Black, *Law dictionary* 5 uitg, 1979, 910; FJ Ludes (red.), "Moratorium", *Corpus Juris Secundum* LVIII, 1955, 1208.

⁶ In die woorde van 2 Tim 2:4: "In Soldaat in aktiewe diens wat sy bevelvoerder tewrede wil stel, bemoei hom nie met die dinge van die gewone lewe nie."

⁷ RH Skilton, "The Soldiers' and Sailors' Civil Relief Act 1940 and the amendments of 1942", *University of Pennsylvania Law Review*, 1942, 178-9; WA Jensen, "Civil Relief for Soldiers and Sailors. A Critical Analysis", *Illinois Law Review*, 1941, 333-7.

relationships unimpaired. But if he is forced to sacrifice his property and the security of his dependants, it does not require much imagination to foresee that his morale will be shaken and he will cease to be a useful member of the armed forces. A solution is required, not only in fairness to the soldier involved, but also as a matter of national necessity."⁸

Dit is nie alleen onbillik dat 'n persoon vanweë die verrigting van 'n burgerplig so benadeel word nie, maar dit is uiteraard ook nie bevorderlik vir die handhawing van 'n hoë moreel nie. Daarbenewens kan afwesigheid van manskappe en offisiere uit hul eenhede vanweë siviele litigasie, denkbaar ernstig inbreuk maak op opleiding en operasionele paraatheid. Rüeegger⁹ stel dit soos volg: "Die Bereitschaft einer Armee ist in erster Linie abhängig von der uneingeschränkten Hingabe des einzelnen Wehrmannes an seine militärischen Aufgaben. Jede Ablenkung von der Erfüllung seiner dienstlichen Pflichten bedeutet eine Herabminderung der Schlagkraft des betreffenden Verbandes."

Dit volg dat nie net op die geskiedkundige agtergrond en herkoms van die *privilegia militum* gelet kan word nie, maar ook aandag geskenk moet word aan die herkoms en ontwikkeling van moratorium as regsfiguur. In hierdie bydrae word die Romeins-Hollandse Reg as trefpunt geïdentifiseer waar sodanige *privilegia* die eerste keer blywend die vorm in regstegniese sin aanneem van algemene *moratoria* en word die neerslag daarvan, asook van individuele moratoria, in die regstelsels van die Oranje-Vrijstaat en Zuid-Afrikaansche Republiek voor, tydens en na afloop van die die Anglo-Boereoorlog kortliks ondersoek.

2. ROMEINS-HOLLANDSE REG IN DIE REPUBLIEKE

As vertrekpunt is dit nodig om kortliks daarop te wys dat die Romeins-Hollandse reg met die aankoms van Van Riebeeck in die Kaap regsrag verkry het. Die

⁸ Sien ook JJ Wicker, "Synopsis of the Soldiers' and Sailors' Civil Relief Act", *Virginia Law Register*, 1918, 323; TW Rogers, "Civil Relief to Persons in the Military Service of the United States", *American Law School Review*, 1941, 1084; CW Tantor en AB Butts, "Soldiers and Sailors Relief Act of 1940", *Mississippi Law Journal*, 1941, 467; FH Horan, "Civil Relief Act Amendments", *Fordham Law Review*, 1943, 301; M Ferry, S Rosenbaum en JH Wigmore, "The Soldiers' and Sailors' Civil Rights Bill", *Illinois Law Review*, 1918, 450; LK Twinem, "Extent of Debt Relief for Persons in Military Service", *Nebraska Law Review*, 1941, 221; JJ Henning, "Die Moratoriumwet, 1963", *Tydskrif vir Regswetenskap*, 1976, 106; E de la Rey, *Mars. The law of insolvency in South Africa*, 8 uitg. (Kaapstad, 1988), 20: "When a person is doing military service, and especially if such military service is not of his own choosing, it is essential that he be granted a moratorium which postpones the fulfilment of obligations and protects him from civil litigation."

⁹ K Rüeegger, *Die Rechtsstellung des schweizerischen Wehrmannes in der Schuldbetreibung* (Zürich, 1947), 11.

Romeins-Hollandse reg het ook die gemenereg aan die Kaap gebly na die tweede Britse besetting in 1806.¹⁰ Desnieteenstaande is Engelsregtelike beginsels tot 'n mate aan die Kaap geresipieer. Die Nederlandse komponent van die bevolking aan die Kaap is hierdeur koud gelaat. Hierdie beïnvloeding, asook die verandering in die taalbeleid, het tot 'n gevoel van uitsluiting van die administrasie en regspleging gelei en op sy beurt weer tot ontevredenheid met die Britse bewind. Met die Groot Trek is dit gevolglik nie vreemd om te sien dat die Trekkers ten gunste van die Romeins-Hollandse reg was nie, waarmee hul ook "meer vertrouwd" gevoel het.¹¹

Hoewel die Grondwet van die Zuid-Afrikaansche Republiek van 1858 geen verwysing na Romeins-Hollandse reg bevat het nie, het die *bijlages* uitgevaardig in die daaropvolgende jaar bepaal dat die "Hollandsche Wet" geldend sou wees. "Wet" is omskryf as die "Wetboek van Van der Linden"¹² met die kwalifikasie dat waar dit nie duidelik genoeg was oor 'n bepaalde regspunt nie of daaroor geswyg het, die **Roomsch-Hollandsche Recht** van Van Leeuwen (1626-1682) en De Groot (1583-1645) se **Inleidinge tot de Hollandsche Recht** bindingskrag sou hê.¹³

Die Romeins-Hollandse reg het ook toepassing gevind in die Oranje-Vrijstaat. So het artikel 57 van die *Constitutie* van 1854 "[h]et Romeinsch-Hollandsch regt" tot gemenereg verhef. Die begrip Romeins-Hollandse reg is verder omskryf as die reg in die Kaapkolonie "tijdens de aanstelling van Engelsche rechters ..."¹⁴ Laasgenoemde illustreer duidelik die vyandigheid teenoor Engeland en die Engelse reg.

Ten aanvang is dit gevolglik duidelik dat die Romeins-Hollandse reg die gemenereg in beide die Zuid-Afrikaansche Republiek en die Republiek van die Oranje-Vrijstaat was. Die betekenis van die woord "gemenereg" moet hier verstaan word as die geldende reg, waar 'n spesifieke aangeleentheid nie deur wetgewing gereël word nie. Die effek was dus dat die geldende Romeins-Hollandse reg deel gevorm het van die regsposisie voor, tydens en na afloop van die oorlog. Voordat verder gegaan kan word, is dit nodig om die geldende krygswetgewing te bespreek. Daarna sal teruggekeer word na die gemeenregtelike posisie.

10 Sien DH Van Zyl, *Geskedens van die Romeins-Hollandse Reg* (Durban, 1979), 448.
 11 *Ibid.*, 459-60 en AJH van der Walt, *Geskedens van Suid-Afrika* (Kaapstad, Tweede Druk), 196.
 12 Van der Linden (1756-1835) was aldus W de Vos, *Regsgeskiedenis*. (Kaapstad, 1991), 213-5 die laaste - en 'n belangrike - skrywer van die Romeins-Hollandse reg.
 13 Van Zyl, 462-3.
 14 *Ibid.*, 468.

3. ANGLO-BOEREOORLOG

3.1 Inleiding

Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog op 11 Oktober 1899 was "alle ingezetenen [in die Republiek van die Oranje-Vrijstaat] tusschen zestien en zestig jaren oud ... onderhevig aan commandodienst ..."¹⁵ Wetgewing in die Zuid-Afrikaansche Republiek het 'n soortgelyke bepaling bevat.¹⁶ Dit is interessant om te kyk na die woord "ingezetenen". Hierdie woord word deur die **Woordenboek der Nederlandsche Taal**¹⁷ van 1912 gedefinieer as "[I]nwoner van het grondgebied, de landstreek, de plaats, in eene bepaling aangewezen of duidelijk door het verband ..." en later "[de] wet verklaart wie Nederlanders en wie ingezetenen zijn ..." Laasgenoemde, asook die daaropvolgende bespreking, wys duidelik uit dat 'n "ingezetene" nie noodwendig 'n burger was nie. In teorie was dit dus moontlik om ook onderdane of burgers van ander lande op te roep. In die praktyk sou dit dus moontlik gewees het om byvoorbeeld 'n "ingezetenen" van die Oranje-Vrijstaat en Kaapse onderdane vir krygsdiens op te roep.

3.2 Wetgewing

Wetgewing geniet voorrang bo die gemenerereg. Dit is gevolglik nodig om wetgewing te bespreek in soverre dit na 'n moratorium vir krygers van die twee Republieke verwys. Hierna word ook gekyk na moratoria vervat in wetgewing vir imperiale en koloniale magte omdat 'n aantal burgers van die twee Republieke die wapen in Britse diens opgeneem het. Daarna sal ook gekyk word na die toepassing van die Romeins-Hollandse *privilegia en moratoria*.

3.2.1 Oranje-Vrijstaat

Artikels 66 en 67 van *De Krijgs- en Commandowet*¹⁸ het die "gevolgen van eenen staat van oorlog" gereël. Artikel 66 het soos volg voorsiening gemaak vir 'n moratorium: "In tijden van oorlog of commando zullen alle rechterlijke procedures in civiele zaken gestaakt worden; doch zullen executien kunnen worden begonnen en voortgezet in zaken waarin reeds vonnissen zijn geveld. Arresten, injunctien en interlocutaire orders kunnen echter bij voortduring, overeenkomstig de wet worden verleend."

¹⁵ Artikel 28 van die *De Krijgs- en Commandowet* (10 van 1899).

¹⁶ Artikel 3, Voor den Krijgsdienst in de Zuid-Afrikaansche Republiek (20 van 1898).

¹⁷ Zesde deel (Kaapstad, 1912), 1655 en 1656.

¹⁸ *Wet 10 van 1899*.

Artikel 66 was, teleurstellend genoeg, 'n letterlike herhaling van artikel 63 van hoofstuk 40 van die **Wetboek**. Laasgenoemde was op sy beurt weer 'n getroue weergawe van artikel 11 van die *Ordonnantie over de Wijziging en Herroeping van Ordonnanties 14 van 1877* en voorskrifte rakende die staking van regterlike prosedures in siviele sake van toepassing gemaak "in tye van oorlog of kommando". Hierdie artikel het weer gevolg op artikel 11 van die *Kommandowet voor den Oranjevriestaat Ordonnantie 1 van 1866*. Dit is interessant om daarop te wys dat die artikel aanvaar is pas na die afloop van die tweede Basoeto-oorlog (1865-1866). Die grensdistrikte het veral tydens die oorlog deurgeloop. Honderde boere het geweldige verliese gely as gevolg van Basoeto-invalle met gevolglike finansiële ondergang.¹⁹

Die bewoording van artikel 66 is aan kritiek onderworpe: Dit het geen besondere beskerming aan burgers op kommando in tyd van vrede verleen nie. Dit was bloot van toepassing op alle siviele gedinge in tyd van oorlog, hetsy die partye bewapendes was, al dan nie, hetsy die partye op aktiewe diens was, al dan nie. Bowendien het dit slegs betrekking gehad op nuwe aksies en waarin nog nie vonnis verleen is nie. Aksies waarin reeds vonnis verleen is ten tye van die uitbreek van die oorlog het gevolglik buite die aanwendingsgebied van die respyt geval. Krygers van die "model"-republiek is sodoende genoop om met karige siviëlregtelike onderstand, wat boonop swak vergelyk het met dié van hul ineen bevoorregte wapenbroers uit die Zuid-Afrikaanse Republiek, die oorlewingstryd teen Groot-Brittanje aan te pak.²⁰

3.2.2 Zuid-Afrikaanse Republiek

Artikel 8 van die *Wet voor den Krijgsdiens in de Zuid-Afrikaansche Republiek 1898*²¹ het aan die anderkant omvattende moratoria in oorlogstyd en aan diegene op kommando verleen: "*Indien eenig persoon op commando is, zullen alle rechterlijke procedures in civiele zaken, ten opzichte van zoodanig persoon gestaakt worden en eerst 60 dagen na afloop van het commando hervat kunnen worden.* Zoodra de Krijgswet is afgekondigd, zullen alle rechterlijke procedures in civiele zaken worden gestaakt, en geene executiën begonnen of voortgezet kunnen worden

¹⁹ JG Grobbelaar, "Die Vrystaatse Republiek en die Basoetoe-vraagstuk" (2), *Argief-Jaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis*, 1939, 150.

²⁰ sien ook Gouvernment Kennisgewing 553 van 1899 in *Gouvernements Courant* 2226 van 20 Oktober 1899 oor die uitstel van die sittings van die Noord Oostelike Rondgaande Gerechtshof vir 'n onbepaalde tyd.

²¹ *Wet 20 van 1898*.

tot op den 60sten dag na de terugroeping van bovengemelde wet. *De schutten zullen dan gesloten zijn. Heerenrechten zullen tegen personen, die op commando zijn voor den tijd van 60 dagen daarna, geene renten dragen.*"^{22 23}

Hierdie bepaling was, op die keper beskou, in wese 'n herhaling in ietwat gewysigde vorm van artikel 10 van die *Krijgswet 1883*.

Met die uitbreek van die Anglo-Boereoorlog was die standpunt van die regering van die Zuid-Afrikaansche Republiek dat alle nie-noodsaaklike dienste van die staatsadministrasie gedurende die oorlog opgehef en die noodsaaklike met die minimum personeel voortgesit moes word. In ooreenstemming hiermee is alle siviele howe gesluit en alle siviele regsprosesse vir die duur van die oorlog opgeskort. Die oopsetting van delwerye is opgeskort, asook sittings van die rondgaande hof in distrikte beset deur krygsmagte. Boonop is alle skole gesluit en alle gevangenes wat nog een jaar of minder gevangenisstraf moes uitdien, is onverwyld vrygelaat.²⁴

3.2.3 Imperiale en koloniale magte

Hierbo is reeds daarop gewys dat 'n groot aantal burgers in die Britse diens getree het, daarom word die posisie rakende moratorium vir imperiale en koloniale magte ook kortliks van naderby beskou. Eersgenoemde regsposisie is primêr deur die Britse *Army Act 1881* gereël.²⁵ Daarbenewens het die verskillende wette wat vir die ontstaan van ander magte in die twee Britse kolonies voorsiening gemaak het, die onderskeie magte onderworpe gestel aan die Britse *Army Act 1881* ooreenkomstig

22 Beklemtoning aangebring.

23 Die beklemtoonde gedeelte het nie in Desember 1898 in werking getree soos deur M Polak, *Faillissement en surséance van betaling* (Groningen, 1972), 421 te kenne gegee is nie, maar wel op 30 September 1899, hoewel krygswet eers op 11 Oktober 1899 afgekondig is. Polak het klaarblyklik die publikasiedatum van die *Wet voor den Krijgsdiens in de Zuid-Afrikaansche Republiek* foutiewelik aangesien as die datum van inwerkingtreding van die betrokke algemene moratorium.

24 Artikel 8 van die *Wet voor den Krijgsdiens in de Zuid-Afrikaansche Republiek*, 1898; Proklamasie 13579/99 in *Staatscourant* 1059 van 30 September 1899; Proklamasie 13597/99 in *Staatscourant* 1064 van 11 Oktober 1899; Uitvoerende Raadsbesluit art 874 van 30 September 1899; Uitvoerende Raadsbesluit art 943 van 13 Oktober 1899; Uitvoerende Raadsbesluit art 961 van 13 Oktober 1899. Ingevolge laasgenoemde besluit gepubliseer in *Staatscourant* 1066 van 14 Oktober 1899 is die gewone regterlike prosedures na die afkondiging van krygswet vervang met 'n summiere prosedure waarvolgens "(a)lle misdaden en wanbedrywen zullen summier behandeld worden zonder formele dagvaarding of acte van Beschuldiging en zonder tussenkomst van eene jurie". Dank word hiermee betuig aan die hoof van die Transvaalse Argiefbewaarplek vir die beskikbaarstelling van dokumentasie uit die Leyds-argief.

25 44 & 45 Vict c 58. Oor die geskiedenis van die Britse militêre wetgewing en reg, sien o.m. J Snedeker, *A brief history of court martial* (Annapolis, 1954), 4-10; BW Aycock en WS Seymour, *Military law under the Uniform Code of Military Justice* (Chapel Hill, 1955), 3; ST Banning, *Military law*, 17 uitg. (Londen, 1929), 293; J Stuart-Smith, *Military law: its history, administration and practice*, *Law Quarterly Review*, 1969, 478.

artikel 177 van laasgenoemde wet.²⁶ Artikel 144 van laasgenoemde Wet het as volg gelui: "(1) A soldier of Her Majesty's regular forces shall not be liable to be taken out of Her Majesty's service by any process, execution, or order of any court of law or otherwise, or to be compelled to appear in person before any court of law, except in respect or the following matters, or one of them; that is to say, (a) On account of a charge or of a conviction for crime; or (b) On account of any debt, damages, sum of money, when the amount exceeds thirty pounds over and above all costs of suit."

Hierdie bepaling het op die oog af 'n omvattende prosesregtelike respyt aan Britse soldate verleen. Dit veral indien die bedrag van *dertig pond* vergelyk word met artikel 138 wat bepaal het dat die totale gemagtigde aftrekkings van 'n soldaat se soldy nie die effek mag hê dat 'n bedrag van minder as *een pennie* per dag vir die soldaat oorbly "after paying for his messing and washing" nie.

Die volgende voorbehoudsbepaling by artikel 144 het egter die beperkte trefwydte van die moratorium beklemtoon: "Provided that- (1) Any person having cause of action or suit against a soldier of the regular forces may . . . after due notice in writing to the soldier, or left at his last quarters, proceed in such action or suit to judgment, and have execution other than against the person, pay, arms ammunition, equipments, regimental necessaries, or clothing of such soldier."

In *Marriot v Haigh*²⁷ is artikel 144 deur hoofregter De Villiers bestempel as obskuur.²⁸ Hy was egter van mening dat die hof wel bevoeg is om die eksekusie teen die persoon van 'n soldaat te beveel en derhalwe 'n bevel vir siviele gyseling teen die soldaat toe te staan indien die bedrag van die vonnis dertig pond oorskry. Aangesien die regiment waarvan die soldaat 'n lid was egter op die punt gestaan het om die Kaap te verlaat, het hy geweier om 'n bevel vir siviele gyseling te verleen.

26 JFJ Kirsten, *Die administratiefregtelike aspekte van die dissiplinêre kode van die Republiekse weermag* (M.Admin.-verhandeling, UOVS, 1969), 17.

27 (1892) 9 SC 501.

28 Op 502.

3.3 Gemeenregtelike *privilegia* en *moratoria*

3.3.1 Algemene *moratoria*

Die Romeins-Hollandse privilegie van soldate teen persoonlike *arres* is in Suid-Afrika in *Casson v Conolly*,²⁹ *Dougherty v Willoughby*,³⁰ *Lewis v Wheeler*³¹ en *Price Brothers v Apter*³² geresipeer.

In die Romeins-Hollandse Reg was soldate nie onderhewig aan enige persoonlike *arres* met watter oogmerk ook al in siviele verrigtinge nie, byvoorbeeld óf met die oog op die instelling van 'n siviele geding teen hom óf *ad fundandam óf confirmandam jurisdictionem* óf voortspruitend uit 'n bevel of vonnis verleen in enige siviele aksie of geding.³⁴

Daarbenewens kon geen tenuitvoerlegging teen of beslaglegging op die wapens, diere of soldy van soldate plaasvind in enige siviele verrigtinge nie, byvoorbeeld uit hoofde van enige bevel of vonnis in 'n siviele aksie of geding verleen.

In die *Resolutie van Gecommitteerde Raaden, houdende orde, om geen kortingen op Militaire Tractamenten te verzoeken wegens schulden beneden de 25 guldens van 15 September 1727* is uitdruklik voorgeskryf dat geen beslagleggingsbevel op of aftrekorder teen 'n soldaat se soldy toelaatbaar is ten opsigte van skulde wat minder as vyf en twintig gulden beloop nie. In hierdie geval was die hele soldy van die soldaat dus ingesluit by die trefwydte van en beskerm deur die betrokke morato-

29 (1881) 1 SC 68: "[T]he applicant ... was about to proceed on active service. I do not think a person in such a position is liable to be arrested. [V]an der Linden might be taken as authority ..."

30 (1881) 2 NLR 161.

31 *South African Law Journal*, 1902, 270.

32 (1902) 16 EDC 53: "The principle on which the law went was that a trooper upon active service was taken to be necessary for his country, and therefore when defendant was on active service the plaintiff, as a private individual, had temporarily to set aside an advantage he would otherwise have."

33 Sien ook WHS Bell, "*Immunity of arrest of persons on military service*", *South African Law Journal*, 1901, 450; JJ Henning, "*Die Moratoriumwet, 1963*", *Tydskrif vir Regswetenskap*, 1976, 101.

34 Peckius, *Verhandelinge van handt-opleggen ende besetten. Dat is arrest op persoon ende goederen* (vert S van Leeuwen) (Dordrecht, 1659), 5 6; Bort, 4 27; S Van Leeuwen, *Het Rooms-Hollandsch-recht* (Amsterdam, 1708), 5 7 14; Voet, 2 4 39; U Hüber, *Hedendaegsche rechtsgeleertheit* (Amsterdam, 1742), 4 25 23; *Consultatien, advysen en advertissemementen. Gegeven en geschreven by verscheide treffelyke rechtsgeleerden in Holland en elders* (Amsterdam, 1728-1739), 6 324 (hierna "Holl Cons"); C Van Bynkershoek, *Quaestionum juris privati* (Leiden, 1744), 1 1 13 en 1 1 14; JJ Van Hasselt, *Consilia militaria* (Arnhem 1775-1779), 1 350-1; J Van der Linden, *Koopmans handboek* (Amsterdam, 1806), 3 2 4 2; J Van der Linden, *Judiciele practycq* (Leiden, 1798), 2 18 2 7.

rium.³⁵ Laasgenoemde voorskrif herinner nogal sterk aan artikel 144 van die Britse *Army Act 1881*.

Daarbenewens was aan soldate en ander krygsliede in die Romeins-Hollandse Reg uitdruklik 'n algemene *moratorium* verleen in die vorm van die opskorting van siviele aksies voorspruitend uit kontraktuele skulde. Hoewel die meeste meer bekende gemeenregtelike kernbronne eienaardig genoeg 'n doodse stilswye oor die aangeleentheid handhaaf, het die Edik van Karel V van 20 Oktober 1547 volgens Eduard van Zurck³⁶ die volgende bepaal: "Niemant mag in 't Leger gearresteert of in regten betrokken worden om eenige oude actien of schulden buiten 't Leger gemaect."

'n Bykans identiese bepaling verskyn in artikel 12 van die *Placcaet Raeckende alle Leger-Personen* uitgereik deur Frederik Hendrik, Prins van Oranje, op 7 Mei 1630.³⁷ Dit is soos volg verwoord: "Dat niemandt inden Leger sal mogen arresteren, ofte in Rechte betrecken, om eenighe oude Actien ofte schulden buyten den Legher gemaect."³⁸

Die voorskrif is herhaal in 'n plakkaat van die State-Generaal van 8 Desember 1665.³⁹

Op grond van die bepalings van artikel 12 van die plakkaat van die Prins van Oranje van 7 Mei 1630, wat herhaal is in die plakkaat van die Staten-Generaal van 1665, kom Van Bynkershoek⁴⁰ onomwonde tot die gevolgtrekking dat 'n soldaat op kamp nóg gearresteer nóg gedagvaar kon word vir 'n ou kontraktuele skuld of 'n skuld buite die leër gekontrakteer. In die praktyk het die voorskrif waarskynlik daarop neergekom dat in soverre dit kontraktuele skulde betref wat aangegaan is *voordat* die krygsman met militêre diens begin het; of buite die kamp aangegaan is *terwyl* hy militêre diens verrig het, dit wil sê nie in militêre verband gekontrakteer is nie, die howe as 't ware vir die krediteur gesluit was. Dit veral indien aanvaar word dat die skorsing in die Edik en Plakkate van die reg om die krygsman te *arresteren, ofte in Rechte betrecken* prakties daarop neergekom het dat alle siviele

35 Die bedrag van 25 gulde is in 1751 verhoog tot 30 gulden volgens die Resolusie van den Hoogen Krygsraad der Vereenigde Nederlanden, omtrent het vorderen van pretensien ten laste van Officieren, ter somme van dertig Guldens of daar onder van 22 Maart 1751.

36 Van Zurck, *Codex Batavus* (Delft, 1711), 83.

37 Van Bynkershoek, I 1 13 verwys foutiewelik na die datum van uitreiking as 7 Mei 1650.

38 *Nederlandsche Placcaet-Boeck II* (1644), 216.

39 Van Zurck, 83; Van Bynkershoek, I 1 13 en I 1 14; Van Bynkershoek, *Verhandelingen over burgerlijke rechts-zaaken I* (Amsterdam, 1747), 223 en 233.

40 Van Bynkershoek, *Quaestionum Juris privati*, I 1 14; Van Bynkershoek, *Verhandelingen over burgerlijke rechts-zaaken*, I 233.

regsmiddels voortspruitend uit sodanige kontraktuele skulde teen die soldaat opgeskort is vir die duur van sy militêre diens.

Hoewel die statutêre moratorium baie wyd en algemeen gestel is, sonder enige beperkings van welke aard ook al, was daar moontlik twee inherente uitsonderings. Dit is indien die skuldeiser reeds vonnis verkry het teen die soldaat voordat hy met sy militêre diens begin het, of die kontrak binne militêre verband aangegaan is.⁴¹

In beide gevalle egter kon 'n vonnis, selfs indien die skuldvernuwende werking daarvan aanvaar word, nie ten uitvoer gelê word teen die persoon van die soldaat nie, maar moontlik wel teen sommige van sy goedere. Sekere bates van die soldaat was egter uitgesluit van beslaglegging. Bowendien moet daarmee rekening gehou word dat die opskorting van arres nie net betrekking gehad op kontraktuele skulde nie. Hierdie *moratorium* rakende die opskorting van arres van soldate was waarskynlik veel wyer en meer algemeen van aard as wat op die oog af uit die betrokke statutêre voorskrifte blyk.⁴²

'n Duidelike voorbeeld van 'n regshistories onbetwiste trefpunt tussen *moratoria* en *privilegia militum* word dus deur die Romeins-Hollandse reg verskaf. Dit is naamlik die agtereenvolgende voorskrifte in die *Edik van Karel V* van 20 Oktober 1547, artikel 12 van die *Placcaet Raeckende alle Leger-Personen* van 7 Mei 1630 en die *plakkaat van die State-Generaal* van 8 Desember 1665 wat 'n opskorting van sekere regsprosesse teen soldate gereël het.

3.3.2 Individuele *moratoria*

Die vraag ontstaan gevolglik of die gemeenregtelike individuele *moratoria*, oftewel *beneficia*, waaronder *surchéance van betaalinge*, ook tot die beskikking was van betalingsonvermoënde individue voor, tydens en na die Anglo-Boereoorlog. Die antwoord hierop lê opgesluit in 'n aantal uitsprake van regter Kotze.

In *Newcombe v O'Brien*⁴³ kom regter Kotze tot die gevolgtrekking dat "surchéance van betaling" geabrogeer is deur die Kaapse *Insolvency Ordinance, 1843*.⁴⁴ Aangesien die Kaapse insolvensiewetgewing bykans verbatim oorgeneem is deur Natal in

41 Ibid.

42 Die Edik van Karel V van 20 Oktober 1547; artikel 12 van die *Placcaet Raeckende alle Leger-Personen* uitgereik deur Frederik Hendrik, Prins van Oranje, op 7 Mei 1630; plakkaat van die State-Generaal van 8 Desember 1665.

43 (1906) 20 EDC 296.

44 *Ordonnansie 6 van 1843*.

1846,⁴⁵ die Oranje-Vrijstaat in 1878⁴⁶ en die Zuid-Afrikaanse Republiek in 1880⁴⁷ is die uitspraak van kardinale belang vir die lotgevalle van *surchéance van betaalinge*.⁴⁸

Regter Kotze verwoord sy standpunt soos volg: "Some of us may think that . . . surchéance van betaling . . . should . . . have been retained when the Insolvency Ordinance was introduced, but the Ordinance distinctly provides that 'all the laws and customs heretofore in force within this colony, in so far as the same are repugnant to or inconsistent with any of the provisions of this Ordinance, shall be and the same are hereby respectively repealed'. Surchéance, or suspension of debts, is no longer a remedy of which a debtor can avail himself. [A]fter the war of 1880-81 in the Transvaal . . . an application for surchéance of payment by a debtor was per infortunium granted by an acting judge; but on a similar application coming before me I . . . dismissed it on the ground that the Insolvency Ordinance . . . had repealed this remedy of the Roman-Dutch law."⁴⁹

Die Transvaalse regspraak waarna in die aanhaling verwys word, is deur regter Kotze in sy aantekeninge op sy vertaling van Van Leeuwen⁵⁰ geïdentifiseer as sy ongerapporteerde uitspraak in *Ex parte van de Veen* wat op 11 Julie 1885 gelewer is. In dieselfde aantekeninge gee hy ook te kenne dat die ander Romeins-Hollandse *beneficia* vir skuldenaars, soos *rescripta moratoria*, "herroep" is deur die betrokke insolvensiewetgewing.

Dit dien beklemtoon te word dat *surchéance van betaalinge* gemeenregtelik ontwikkel het naas *cessio bonorum*.⁵¹ Laasgenoemde sowel as *missio in possessionem* het die *Ordonnansie op die Amsterdamse Desolate Boedelkamer van 1777* beïnvloed, wat weer as voorbeeld gedien het vir die eerste Suid-Afrikaanse insolvensiewetgewing in 1804.⁵² In laasgenoemde het die huidige *Insolvensiewet 1936*,⁵³ net

45 *Ordinance for regulating the due collection, administration, and distribution of insolvent estates within the district of Natal 24 van 1846*. Dit is later herroep deur die *Insolvency Law 47 van 1887*.

46 *De Wet over de Insolventie* (Hoofdstuk CIV van het *Wetboek voor den Oranjevrijstaat*).

47 *Wet voor het regelen van de behoorlike Invordering, Bestiering en Verdeeling van Insolvente Boedels binnen deze Provincie 21 van 1880*. Dit is later herroep deur die *Insolventiewet 13 van 1895*.

48 *Sien Kirkland v Romyn 1915 AD 327 330*.

49 *Sien ook Van der Merwe v Bruwer 1914 CPD 845*.

50 JG Kotzé, *Simon van Leeuwen's commentaries on the Roman-Dutch Law II* (Londen, 1886), 341.

51 DG Van der Keessel, *Theses selectae juris Holandici et Zelandici ad supplendam Hugonis Grotii Introductionem ad jurisprudentiam Hollandicam* (Lugduni Batavorum, 1800), 895; DG Van der Keessel, *Praelectiones iuris hodierni ad Hugonis Grotii Introductionem ad iurisprudentiam Hollandicam* (Amsterdam/Kaapstad, 1961-1967), 3 51 8.

52 *Sien hieroor W De Villiers, Die Oud-Hollandse Insolvensiereg en die eerste Insolvensiereg van de Kaap de Goede Hoop* (Groningen, 1923), 1-11; GG Visagie, *Regspleging en reg aan die*

soos sy voorgangers, weer sy wortels.⁵⁴ Voorts verskil die oogmerke van *surchéance van betaalinge* drasties van dié van *cessio bonorum* en verpligte sekwestrasie. Terwyl *cessio bonorum* gesien kan word as 'n algemene afstanddoening van die bates van die skuldenaar en verpligte sekwestrasie as 'n algemene beslaglegging op die bates van die skuldenaar ten behoeve van sy skuldeisers, kan *surchéance* gekarakteriseer word as 'n algemene uitstel van betaling wat aan 'n skuldenaar verleen word. *Cessio bonorum* en verpligte sekwestrasie is gerig op die likwidasië van die vermoë van die skuldenaar, terwyl *surchéance* bedoel is om aan die skuldenaar tyd te gun om sy sake in orde te kry om eventueel sy likwiditeit te herstel en juis boedeloorgawe of verpligte sekwestrasie te voorkom.

Boonop blyk uit die Kaapse *Ordinance for Regulating the due Collection, Administration, and Distribution of Insolvent Estates within the Colony* van 1843⁵⁵ dat sover dit gemeenregtelike regsfigure betref, die oogmerk primêr daarop gerig was om *cessio bonorum* in die ban te doen. Die frase waarop regter Kotze gesteun het, behoort in konteks beskou te word. Die betrokke gedeelte van *Ordonnansie 6 van 1843* is soos volg verwoord: "And whereas it is also expedient . . . that the benefit or relief of cession of goods and property commonly called *cessio bonorum* now available to insolvent debtors in this Colony be abolished: Be it therefore enacted . . . that . . . all laws and customs heretofore in force within this Colony in so far as the same are repugnant to or inconsistent with any of the provisions of this Ordinance shall be and the same are hereby respectively repealed."⁵⁶

Die frase waarop regter-president Kotze so sterk steun, het reeds in artikel 1 van *Ordonnansie 64 van 1829* voorgekom.⁵⁷ Dat die bedoeling nie was om met die frase sonder meer alle gemeenregtelike *beneficia* te abrogeer nie, blyk onder meer

Kaap 1652 tot 1806 (Kaaipstad, 1969), 111; PJ Van der Merwe, *Regsinstellings en reg aan die Kaap van 1806 tot 1834* (Seepunt, 1984), 57.

53

Wet 24 van 1936.

54

JC De Wet en AH Van Wyk, *De Wet en Yeats. Die Suid-Afrikaanse kontraktereg en handelsreg*, 4 uitg. (Durban, 1978), 421.

55

Ordonnansie 6 van 1843.

56

Beklemtuning aangebring. Die tersaaklike gedeelte van die *Transvaalse Wet voor het regelen van de behoorlike Invordering, Bestiering en Verdeeling van Insolvente Boedels binnen deze Provincie 21 van 1880* lui: "En nademaal het verder noodzakelijk is dat alle insolvente boedels in dit Grondgebied hierna geadmistreerd worden onder een gelijkvormig stelsel van de wet, en dat tot die einde al het voordeel of regt van cessie van goederen en eigendom, waarvan insolvente schuldenaar in dit Grondgebied zich nu kunnen bedienen, afgeschaft worde: Zij dit daarom vasgesteld . . . dat alle Wetten van dit Grondgebied . . . in zoover dezeselven in strijd of onbestaanbaar zijn met eenige der voorzieningen van deze wet, zullen worden herroepen en zijn hierbij herroepen" (Beklemtuning aangebring). Die ironie is dat *cessio bonorum* in elk geval nie in die ZAR in gebruik was nie. Sien A Stockenström, *Lokale Wetten der ZA Republiek 1849-1885* (Pretoria, 1899), 864; *Zeller v Weeber, 1878 K 17 24*.

57

Vgl WW Burton, *Observations on the insolvent law of the Colony* (Kaaipstad, 1829), iii.

daaruit dat dit in 1843 steeds nodig geag is om die *beneficium cessio bonorum* uitdruklik in die ban te doen. Ook is die howe in artikel 1 van die *Ordonnansie van 1843* weereens enkel en alleen verbied om die "benefit or relief of cession of goods and property, commonly called cessio bonorum" toe te staan. Indien die bedoeling was om ook *rescripta inductionis*, *rescripta moratoria* en *surchéance van betaalinge* by die verbod in te sluit, is dit in die lig van die voorafgaande bloot redelik om te verwag dat hierdie *beneficia* ook deur die wetgewer vermeld sou gewees het. By die uitleg van 'n statutêre voorskrif soos dié bestaan tog 'n vermoede dat die wetgewer die bestaande reg nie meer wil wysig as nodig nie. Dit bring mee dat vir die verandering van die bestaande reg 'n duidelike bepaling of wetsduiding nodig is.⁵⁸

Dit is egter waarskynlik nou veels te laat om te trag om *surchéance van betaalinge* en die ander Romeins-Hollandse *beneficia* uit die stowwerige skatkis van die verlede op te diep.⁵⁹

3.4 Die werking van moratorium tydens en na afloop van oorlog

Uit bostaande is dit duidelik dat die statutêre moratorium in die Vrijstaat minder omvattend was as dié in die Zuid-Afrikaanse Republiek. Dit is voorts ook duidelik dat die wetgewing burgers en "ingezetenen" beskerm het. Laasgenoemde groep persone, soos reeds hierbo verduidelik, was nie noodwendig burgers van 'n republiek nie. In die geval van onderdane van die Britse regering was gehoor gee aan krygsdiens sekerlik 'n gewigtige saak, veral as in ag geneem word dat daar talle voorbeelde van Kaapse Rebelle was wat ter dood veroordeel is. Laasgenoemde groep persone en ander vrywilligers buite Suid-Afrika het voorts ook geen beskerming geniet nie. Skulde was dus vir hulle steeds betaalbaar met die gepaardgaande swaard van strafregtelike vervolging.

Wat betref die toepassing van artikel 66 van *De Krijgs- en Commando Wet* van die Vrijstaat het dit die werking van regterlike prosedure in siviele sake in tye van oorlog en kommando, behalwe waar anders bepaal, ongekwalifiseerd opgeskort.

In die Zuid-Afrikaanse Republiek met sy meer uitgebreide moratorium aan die anderkant is die moratorium tydens en sestig dae na afloop van kommandodiens verleen. Die vraag ontstaan of 'n burger van die Zuid-Afrikaanse Republiek wat

⁵⁸ Vgl LC Steyn, *Die uitleg van wette*, 5 uitg. (Kaapstad, 1981), 97; LM Du Plessis, *The Interpretation of statutes* (Durban, 1986), 69; GM Cockram, *The Interpretation of statutes* (Kaapstad, 1987), 99.

⁵⁹ Vgl *Glazer v Glazer* 1963 4 SA 694 (A); *Du Plessis v Strauss* 1990 2 SA 105 (A).

kommandodiens versaak, steeds van die voorreg gebruik kon maak. Hier word spesifiek verwys na wapenneerlêers (hendsoppers) en burgers in Britse diens (joiners). Laasgenoemde groep sou waarskynlik na aansluiting gebruik kon maak van moratorium soos omskryf in artikel 144 van die *British Army Act* van 1881.

Wapenneerlêers in die Zuid-Afrikaansche Republiek kon gebruik maak van proklamasies uitgevaardig deur Lord Roberts en Lord Kitchener. So onderneem Proklamasie I van Februarie 1900 "that any of them, who may so desist and who are found staying in their homes and quietly pursuing their ordinary occupations, will not be made to suffer in their persons or property on account of their having taken up arms in obedience to the order of their Governments".⁶⁰

Op 15 Maart 1900 word die belofte herhaal met die voorwaarde dat burgers 'n eed van neutraliteit moes aflê. Dit het in wese daarop neergekom dat 'n eed geneem moes word waarin amptelik oorgegee word as kryger.⁶¹ Gevolglik sou in die Zuid-Afrikaansche Republiek geargumenteer kon word dat die aflegging van die eed 'n einde aan kommandodiens gemaak het en dat skulde na die verloop van sestig dae opeisbaar sou raak.

Indien bogenoemde as korrek aanvaar word, lyk dit of die Vrystaters wat die eed afgelê het in teorie ten tyde van die oorlog in 'n beter posisie was deurdat die moratorium oor die algemeen "in tjdien van oorlog of commando" gegeld het.⁶²

Hierbo is daarop gewys dat moratorium ten doel het om te verseker dat soldate hulle volle aandag aan militêre diens wy. Moratorium het ook ten doel om soldate na afloop van die diens 'n geleentheid te gun om weer hulle spreekwoordelike voete te vind. Die einde van die oorlog het egter ook die realiteit van die verskroeiende aarde-beleid in met die verbranding van duisende opstalle en die vernietiging van duisende veestapels behels.⁶³

In die lig daarvan is dit ook nie vreemd dat die kwessie van die verlenging van die moratorium tydens die vredesonderhandelinge by Vereeniging op die tafel geplaas is nie. Volgens generaal Botha was dit "eene ernstige, eene lewenskwestie".⁶⁴ Generaal Smuts het Botha se standpunt herhaal en verklaar dat "[d]e meeste schulden,

60 Sien ook A Grundlingh, *Die rasionaal en verskynsel van verraad - die "hensoppers" en "joiners"* (Pretoria, 1999), 26.

61 *Ibid.*, pp. 27.

62 Sien artikel 66 van *De Kriigs en Commando Wet* (10 van 1899).

63 Van der Walt, 427.

64 JD Kestell en DE Van Velden, *De vredesonderhandelinge tusschen Boer en Brit in Zuid-Afrika* (Pretoria, 1909), 127.

vóór den oorlog aangegaan, zullen dan na den oorlog betaalbaar zijn. En, kunnen de schuldenaren niet betalen, dan zijn wij bevreesd, dat dit de ruïnatie zal zijn een groot deel van der bevolking." Daarom versoek hy dat stappe geneem word om dit te voorkom. Hy het gevolglik aan die hand gedoen dat alle rente wat betaalbaar geword het gedurende die oorlog by die hoofbedrag gevoeg sal word, en dat die termyn vir die betaling daarvan tot 12 maande na die oorlog uitgestel word.⁶⁵

Vir Botha was dit dan ook 'n saak van erns. Hy het dit benadruk dat dit na afloop van die oorlog die nuwe regering se plig sou wees om toe te sien dat krygers nie genuineer sou word nie. Lord Kitchener het aan die hand gedoen dat dit nie nodig was om die voorstel in die verdrag op te neem nie. Hy verklaar dat dit "eene zeer ingewikkelde rechtskwesie" is. Om die punt af te handel, het hy ook die versekering gegee "dat de belangen der Boere even goed verdedigd zullen worden door de Regeering, op elke mogelijke wijze". Hiermee was die saak oënskynlik afgehandel.⁶⁶

As egter na die toestande in die twee republieke gekyk word - die gevolge van die Britse konsentrasiekampstelsel, die verskroeiende aarde met die gepaardgaande vernietiging van 30 000 plaasopstalle en 40 dorpe - moes daar miskien meer gewag gemaak gewees het hiervan. Kitchener (die militaris) was ook tydens die samesprekings meer tegemoetkomend. Milner was aan die anderkant ten gunste van onvoorwaardelike oorgawe.⁶⁷ Sy standpunt was duidelik: "Everything to which the Government is asked to bind itself should appear in the document ..."⁶⁸

4. SLOTOPMERKINGS

Na afloop van die oorlog het die voormalige burgers steeds die beskerming geniet van wetgewing wat voor die oorlog verorden is. Ook die gemeenregtelike posisie is bevestig deurdat *Ordonnansie 3 van 1902* die Romeins-Hollandse reg "in so far as it has been introduced and is applicable to South Africa" tot gemenerereg van die Oranjerivierkolonie verklaar het. So ook het artikel 17 van *Proklamasie 14 van 1902* die Romeins-Hollandse reg tot gemenerereg van Transvaal verklaar.⁶⁹

---

65 *Ibid.*, 127.

66 *Ibid.*, 129-30.

67 A Wessels, "Die traumatiese nalatenskap van die Anglo-Boereoorlog se konsentrasiekampe", *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis*, 2001, 5, 9-10. Sien ook W Basil Worsfold, *Lord Milner's work in South Africa* (Londen, 1906), 560.

68 *Ibid.*, 561.

69 Van Zyl, 470.

Die vraag ontstaan wat die posisie na die oorlog was. Siviele howe is weer ingestel en daar is na die toestand van voor die oorlog teruggekeer met die verskil dat die twee voormalige republieke in 'n ekonomiese puinhoop omskep is.⁷⁰ Die Anglo-Boereoorlog was nie alleen die grootste militêre katarsis in Suid-Afrika tot dan en sedertdien nie, maar ook uit 'n ekonomiese oogpunt beskou 'n ramp. Die statutêre maatreëls ter sivileregterlike beskerming van bewapendes en ander oorlogvoerendes was dus onvoldoende om die persone met inagneming van die verwoesting van die oorlog te beskerm. Ook het die uitsprake van regter Kotze die moontlikheid van die verlening van individuele moratoria aan hulpbehoewende krygers effektief in die wiele gery. Daarmee saam het die kompensasiëgedagte, soos verwoord in artikel 10 van die Vredesverdrag, en die verwagtinge daaromtrent 'n meulsteen om die nek van die Boere geraak. Die gesloer met die uitbetaling daarvan het eerder verarming in die hand gewerk.⁷¹ Al hierdie faktore het daartoe bygedra om 'n nalatenskap van juridiese ontseggings eerder as privilegiering vir die Republikeinse krygers te bewerkstellig - 'n regsposisie wat onvoldoende was om die krygers te vrywaar teen ekonomiese rampspoed en ontmagtigings en die uiteindelijke verarming van 'n hele geslag.

70 Ook was feitlik die ganse nie-vegtende blanke bevolking van die republieke in konsentrasiekampe saamgevoeg, waar die ergste tragedies van die oorlog afgespeel het. MA Gronum, *Die Engelse Oorlog 1899-1902* (1972) 1. Sien ook Gronum, *Die ontplooiing van die Engelse Oorlog 1899-1902* (Kaapstad, 1977), 186; E Lee, *To the bitter end* (Londen, 1985), 162; CR de Wet, *Die stryd tussen Boer en Brit* (Kaapstad, 1959), 228; Kestell en van Velden, 121.

71 APJ Van Rensburg, *Die ekonomiese herstel van die Afrikaner in die Oranjerivier-kolonie 1902-1907* (D.Phil-proefskrif, UOVS, 1964), 278-9.